

*Dr.iur. Alexander Baykov, Associated Professor
Baltic International Academy
Mg.iur. Diana Platonova, Doctoral Student
Doctoral Study Programme «Legal Science»
Latvia*

Civil law methods of businesspersons' rights protection: experience of integrated research

Abstract. The article considers the concepts of «security of civil rights» and «protection of civil rights», their interrelations and their correlation with civil responsibility, civil sanctions, re-establishment of civil rights, ensuring subjective civil rights, guarantees of implementation of subjective civil rights. The analysis of the civil legislation of Latvia shows that one of the tendencies of its development is the invariable growth of guarantees of subjective civil rights to natural and legal entities in the context of their protection and advocacy. In this paper, the authors discussed the debatable questions of the structure of subjective civil law and defined the forms of protection of civil rights: jurisdictional and non jurisdictional and respectively, the methods of protection realized in any of the above named forms. In addition to that the authors analyzed the specific methods of protection which choice is defined by the character of law violation.

Special attention was paid to the ways of protection of the subjective civil rights, realized in non jurisdictional form: self-defense; right for deduction; right for arrest upon the security; acknowledgement of subjective civil law; restoration of the property status which existed before the commission of a civil infraction and in principle can be carried out in a jurisdictional form as well; suppression of actions violating the right or creating threat of its violation; recognition of the debatable transaction as a void one, and the application of consequences of its invalidity which is a particular case of restoration of the property status existing before such infraction; the application of consequences of invalidity of the void transaction which is, from the point of view of legal essence a single one, with the preceding way of protection and in this regard is another case of restoration of the property status existing previously to the infraction; judgment for specific performance of an obligation; recovery of losses; recovery of a forfeiture, compensation for moral injury.

Key words: right for advocacy, protection of civil rights, defense of civil rights, guarantees of civil rights, civil responsibility, civil sanctions, forms of protection of civil rights, ways of civil rights protection, jurisdictional form of protection of civil rights, not jurisdictional form of protection of civil rights, self-help.

*Dr.iur. Aleksandrs Baikovs, asociētais profesors
Baltijas Starptautiskā akadēmija
Mg.iur. Diāna Platonova, doktorante
Doktora studiju programma «Juridiskā zinātne»
Latvija*

Komersantu tiesību aizsardzības civiltiesiskie veidi: kompleksa pētījuma pieredze

Anotācija. Šajā rakstā ir izpētīti tādi jēdzieni kā «civiltiesību aizsardzība» un «civiltiesību nodrošināšana»; to savstarpēja mijiedarbība un mijiedarbība ar civiltiesisko atbildību, civilprocesuālajām sankcijām, civiltiesību atjaunošanu, subjektīvo tiesību nodrošināšanu un garantijām. Civiltiesību analīze nepārprotāmi norāda uz to, ka viena no civiltiesību attīstības tendencēm ir fizisko un juridisko personu subjektīvo civiltiesību garantēšana kontekstā ar to nodrošināšanu un aizsardzību.

Pētījumā ir apskatīti subjektīvo civiltiesību struktūra, civiltiesību aizsardzības formas: tiesiskā un ārpus tiesiskā, kā arī tajās piemērojami aizsardzības līdzekļi, kuru izvēlē ir saistīta ar tiesību pārkāpuma raksturu.

Īpaša uzmanība tiek pievērsta subjektīvo civiltiesību aizsardzības līdzekļiem, kuri tiek realizēti ārpus tiesas, proti, paš aizstāvība, aizturējuma tiesības, ķīlas tiesības, subjektīvo tiesību atzīšana, tāda īpašuma stāvokļa atjaunošana, kas pastāvēja līdz izdarītā tiesību pārkāpuma, ko var realizēt arī tiesiskā formā; darbību, kas aizskar tiesības, pārtraukšana vai tādas iespējas novēršana, darījuma atzīšana par neesošu (tiesas ceļā saskaņā ar spēkā esošo likumdošanu vai citiem normatīviem aktiem) un tāda tiesiskā stāvokļa atjaunošana, kas pastāvēja pirms neesoša darījuma; iepriekš pastāvošā tiesiskā stāvokļa atjaunošana gadījumā, kad par neesošu atzīts maznozīmīgs darījums, kas faktiski ir vienlīdzīgs ar iepriekš aprakstīto ietekmēšanas līdzekli, zaudējumu atlīdzība, līgumsoda piedziņa, morālā kaitējuma kompensācija.

Atslēgvārdi: tiesības uz aizsardzību, civiltiesību aizsardzība, civiltiesību nodrošināšana, civiltiesību garantijas, civiltiesiskā atbildība, civiltiesiskās sankcijas, civiltiesību aizsardzības formas, civiltiesību aizsardzības līdzekļi, tiesiskās aizsardzības forma, ārpus tiesiskās aizsardzības forma, paš aizstāvība.

Dr.iur. Александр Байков, ассоциированный профессор
Балтийская международная академия
Mg.iur. Диана Платонова, докторант
Докторская программа «Юридическая наука»
Латвия

Гражданско-правовые способы защиты прав коммерсантов: опыт комплексного исследования

Аннотация. Статья посвящена исследованию понятий «охрана гражданских прав» и «защита гражданских прав», их взаимосвязи и соотношения с гражданско-правовой ответственностью, гражданско-правовыми санкциями, восстановлением гражданских прав, обеспечением субъективных гражданских прав, гарантиями осуществления субъективных гражданских прав. Анализ гражданского законодательства Латвии свидетельствует о том, что одной из тенденций его развития является неизменный рост гарантий субъективных гражданских прав физических и юридических лиц в контексте их охраны и защиты.

В работе рассматриваются дискуссионные вопросы структуры субъективного гражданского права, выделяются формы защиты гражданских прав: юрисдикционная и неюрисдикционная формы защиты и, соответственно, способы защиты, реализуемые в той или иной, из вышеназванных, форм; анализируются конкретные способы защиты, выбор которых обусловлен характером правонарушения.

Особое внимание обращается на способы защиты субъективных гражданских прав, реализуемых в рамках неюрисдикционной формы, а именно: самозащита; право удержания; право задержания в залог; признание субъективного гражданского права; восстановление имущественного положения, существовавшего до совершения правонарушения (данный способ, в принципе, может осуществляться также и в юрисдикционной форме); пресечение действий, нарушающих право или создающих угрозу его нарушения; признание оспоримой сделки недействительной и применение последствий ее недействительности (является частным случаем восстановления имущественного положения, существовавшего до правонарушения); применение последствий недействительности ничтожной сделки, являющееся, с точки зрения правовой сущности, однопорядковым с предыдущим способом защиты и, в этой связи, другим частным случаем восстановления имущественного положения, существовавшего до правонарушения; присуждение к исполнению обязанности в натуре; возмещение убытков; взыскание неустойки; компенсация морального вреда.

Ключевые слова: право на защиту, охрана гражданских прав, защита гражданских прав, гарантии гражданских прав, гражданско-правовая ответственность, гражданско-правовые санкции, формы защиты гражданских прав, способы защиты гражданских прав, юрисдикционная форма защиты гражданских прав, неюрисдикционная форма защиты гражданских прав, самопомощь.

Ievads

Neskatoties uz to, ka civiltiesību zinātnē jautājums par subjektīvo civiltiesību definīcijas problēmām, pazīmēm, realizācijas iespējām un to mijiedarbību ar subjektīvo civiltiesību aizsardzību un civiltiesisko atbildību tiek pētīts jau ilgu laiku, šis jautājums ir aktuāls un diskutabls arī šodien,

gan doktrinālā, gan praktiskās piemērošanas izpratnē [1; 2]. Subjektīvo civiltiesību aizsardzības problēmjautājumi tiek pētīti mācību literatūrā, monogrāfijās [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12], promocijas darbos [13; 14; 15; 16; 17; 18].

Faktiski, subjektīvo civiltiesību pārkāpšana nozīmē, ka kaut kādu ārējo faktoru iedarbības

rezultātā to realizācija paliek apgrūtināta, vai vispār neiespējama. Personai, kura pieļāvusi tādu pārkāpumu, ir iespēja novērst pārkāpuma sekas patstāvīgi vai attiecībā pret pārkāpēju var piemērot likumā paredzētās sankcijas.

Augstākminēto sankciju piemērošana cieši saistīta ar personai piešķirtām tiesībām uz aizsardzību, kuru paredz subjektīvās civiltiesības, un ļauj piemērot vai faktiskā (pašai izstāvēta), vai juridiskā rakstura (operatīvā ietekmēšana) darbības pārkāpto tiesību aizsardzībai, vai prasīt tiesiskā stāvokļa atjaunošanu un prettiesiskās rīcības apturēšanu (aizsardzības darbības šaurā izpratnē), vai pārkāpto tiesību atjaunošanu un sodīšanu (atbildība) tiesā.

Autoru **mērķis** šajā rakstā ir vispusīgi izpētīt ar likumu aizsargāto interešu un subjektīvo civiltiesību aizsardzības līdzekļus.

Svarīgi ir atzīmēt, ka efektīvi strādājoša tiesību aizsardzības sistēma, gan jurisdikcijas, gan ārpus jurisdikcijas formā var nodrošināt pilnvērtīgu subjektīvo civiltiesību realizāciju un tādu jēdzienu pastiprināšanu kā: brīvība, vienlīdzība, taisnīgums, fizisko un juridisko personu, sabiedrības un valsts interesēm atbilstošu tiesisko attiecību funkcionēšana.

1. Civiltiesību aizsardzības jēdziens

Civiltiesību aizsardzība – ir viena no svarīgākajām kategorijām ne tikai civiltiesību izpratnē, bet arī civilprocesuālajā izpratnē. Nevar nepieņemt V.Gribanovam, kurš apgalvoja, ka personai piešķirtās subjektīvās tiesības, kas nav aizsargātas no pārkāpumiem ar speciālajiem aizsardzības līdzekļiem, ir tikai deklarācija [21]; praktisko jēgu tās iegūst tikai pie nosacījuma, ka ir nodrošināta pārkāpto tiesību aizsardzība un sākotnējā materiālā stāvokļa atjaunošana (t.i. tāda materiālā stāvokļa atjaunošana, kāds eksistēja līdz civiltiesību pārkāpuma).

Aizsardzība materiāli-tiesiskā izpratnē ir nepieciešamais elements, kurš piemīt civiltiesībām un tiek izvirzīts tikai to pārkāpšanas gadījumā. Līdz ar to, tiesības uz aizsardzību ir juridiski nodrošināta iespēja piemērot tiesību aizsardzības sankcijas, kas atbilst pašam subjektīvo tiesību jēdzienam, lai atjaunotu pārkāptas vai apstrīdētas civiltiesības, vai arī pārtrauktu, nepieļautu šo tiesību pārkāpumu.

Bez tradicionālā ieskata uz to, ka subjektīvās tiesības sastāv no trim sastāvdaļām: tiesības rīkoties patstāvīgi, tiesības prasīt atbilstošu rīcību no saistošās personas un tiesības uz aizsardzību [22; 23; 21], eksistē arī cits skatiens uz šo jautājumu. Šis viedoklis apgalvo, ka: jebkuras subjektīvās tiesības saturs aprobežojas ar pirmajām divām sastāvdaļām [24]. Šajā sakarā tiesības uz aizsardzību kvalificējas kā patstāvīga tiesība [25].

Pievērsim arī uzmanību tam, ka ne tikai tiesības uz aizsardzību, bet arī prasījuma tiesība eksistē tiesību attiecībās ne sākotnēji, bet rodas dinamikā, pie papildus faktoru iedarbības.

2. Atšķirība starp civiltiesību aizsardzību un citām blakus kategorijām

Jēdziens «civiltiesību aizsardzība» ir jānošķir no tādiem blakus jēdzieniem un kategorijām kā «civiltiesību garantijas», «subjektīvo civiltiesību nodrošināšana», «civiltiesiskā atbildība», «civiltiesiskā sankcija». Acīmredzama ir to ciešā sakarība, bet tomēr nodrošināšanas un garantijas problēmas ir tuvāk pie civiltiesību realizācijas. Kā atzīmēja S.Ožegovs – nodrošināt – t.i. «padarīt par iespējamo, eksistējošo, reāli izpildāmo» [26]. Grūtāk ir izprast atšķirības starp tādiem jēdzieniem kā «nodrošināšana», «aizsardzība», «atjaunošana», kuri zinātniskā literatūrā un normatīvajos aktos, neskatoties uz atšķirībām, tiek izmantoti kā sinonīmi un līdz ar to – savstarpēji aizvietojami. Krievu valodā jēdzienam «nodrošināt» piemīt preventīvais raksturs, paredz tādu normu kopumu, kas nodrošina racionālu izmantošanu un saglabāšanu. Kā funkcija, aizsardzība ir saistīta ar tiesību nodrošināšanu, līdz brīdim, kamēr tiesības un/vai likumiskas intereses netiks aizskartas vai aprobežotas uz likuma pamata. Savukārt, aizsargāt – nozīmē nepieļaut aizskārumu, norobežot no naidīgas attieksmes, riska [26]. Citiem vārdiem – aizsardzība kā rīcība ir vērsta uz tiesību aizsardzību pienākumu pildīšanu.

Zinātniskā literatūrā ir noformulēti dažādi viedokļi par jēdzienu «tiesību nodrošināšana» un «tiesību aizsardzība». Tā, S.Aleksejevs pēc būtības tos pielīdzināja, atzīmējot, ka tiesību aizsardzība izpaužas sevišķu tiesību sargājošo attiecību robežās [27]. No N.Meleina viedokļa, jēdziens «tiesību nodrošināšana» ir plašāks un iekļauj sevī

visus juridiskus noteikumus attiecībā pret noteikto labumu. Tātad, jēdzienu «tiesību aizsardzība» viņš saprot kā sankcijas, ko piemēro valsts, gadījumos, kad tiesības ir aizskartas [28].

Augstākminētos jēdzienus ļoti precīzi raksturoja N. Matuzovs, kurš uzskatīja, ka «...subjektīvo tiesību nodrošināšana un aizsardzība vai ar likumu aizsargātas intereses – nav viens un tas pats: tie tiek nodrošināti pastāvīgi, bet tiek aizsargāti tikai aizskārums gadījumā». Aizsardzība ir nodrošināšanas forma. Tie nav vienādi jēdzieni [29]. Tādā veidā subjektīvo tiesību aizsardzība ir nepieciešama tikai gadījumā, ja subjektīvās tiesības nebija pienācīgi nodrošinātas.

Jēdziens «civiltiesību nodrošināšana», kurš pēc būtības ir socioloģiska kategorija, jo sastāv ne tikai no tiesiska, bet arī politiska, ekonomiska, organizatoriska rakstura darbībām, ir radniecisks tādām jēdzieniem kā «civiltiesību aizsardzība». Nodrošināšanas objekts ir gan civiltiesības, gan likumiskas un ar likumu aizsargātas intereses. Civiltiesību nodrošināšanas darbības ir faktiskā un juridiskā rīcība, kas ir paredzēta tiesību aizskārums novēršanai, tādu apstākļu izveidošanai, kas apgrūtinātu aizskarošo rīcību [24]. Kā faktiskās rīcības piemēru var minēt: automašīnas aprīkošana ar signalizāciju, atgādinājums parādniekam par kredītsaistību izpildi, palīdzība viņam kredītsaistību izpildē («kreditora pienākumi»), autortiesību zīmes izvietošana u.c. Juridiskā rīcība civiltiesību nodrošināšanā ir dažādu līdzekļu kopums, kas stimulē personu loku rīkoties atbilstoši, vispirms, t.i. iespējamās sankcijas un juridiskās atbildības iestāšanās iespēja, kā arī tādu ietekmēšanas līdzekļu kopuma izveidošanu, kas garantē zaudējumu atlīdzināšanu aizskārums gadījumā. Piemēram, saistību nodrošināšana (Civillikuma 1691.-1731.panti, turpmāk – CL), ar iespēju saukt pie civiltiesiskās atbildības, pieteikumi par pretlikumīgas rīcības pārtraukšanu, pieteikumi par valsts institūciju pieņemto lēmumu atzīšanu par pretlikumīgiem u.c.

Ciešā sakarība starp tiesībām uz aizsardzību un subjektīvām tiesībām nosaka tā raksturu un saturu. Tas izpaužas kā (1) tiesības uz aizsardzību un subjektīvās tiesības kopumā reglamentē personas iespējamu rīcību aizskarto tiesību atjaunošanas procesā un ar to saistītas darbības, proti, jēdziena «rīcība» šaurākā izpratnē; (2) tiesību sargājošām darbībām ir jāatbilst subjektīvās

tiesības raksturam; (3) tiesības uz aizsardzību, tapāt kā subjektīvās tiesības, iekļauj sevī dažādas iespējas, kuras kopumā nodrošina subjektīvo tiesību realizāciju dažādos etapos. Jēdziens «civiltiesību nodrošināšana» iekļauj sevī tikai likumā paredzētas, tiesiskā rakstura darbības, piemērojamās tiesību aizskārums gadījumā vai iespējama aizskārums novēršanai.

Civiltiesību nodrošināšanai piemīt speciālais objekts – subjektīvās tiesības, kas paredzētās likumdošanas un citos normatīvajos aktos kuros ir noteikts kas tiek nodrošināts nacionālo tiesību izpratnē. Šo apstākli ir jāatzīmē sakarā ar to, ka ne visas subjektīvās tiesības ir atspoguļotas likumdošanā, kuros noteikti arī aizliegumi [31].

Jēdziens «civiltiesību nodrošināšana» aptver ne tikai nodrošināšanu no pretlikumīgām darbībām, bet arī pret bezdarbību. Pie tam subjektīvās puses sastāvā vainas esamībai vai neesamībai nav nekādas nozīmes, piemēram, patstāvīgā rīcība savu interešu tiesību aizsardzībai galējas nepieciešamības apstākļos, kas ļauj nošķirt šo jēdzienu no nepieciešamās aizstāvēšanās. Tāpēc CL un starptautiskie tiesību akti bieži pakļauj subjektīvo tiesību aizsardzību tam, vai minētās tiesības tika izmantotas saprātīgi un labticīgi [32].

Bez tam, jēdziena «civiltiesību nodrošināšana» plašs raksturs izskaidrojams ar to, ka tajā iekļautas gan valsts un citu institūciju, piemēram, šķēršļtjesu, mediatoru, gan pašas personas rīcības. Tomēr, literatūrā civiltiesību nodrošināšanas un aizsardzības jēdzieni bieži tiek izmantoti kā līdzīgi, kas diez vai ir pareizi, jo tādas pieejas atbalstītāji rīkojas ārpus tiesiskās telpas.

Kaut arī jēdzieni «civiltiesību garantijas» un «civiltiesību aizsardzība» ir līdzīgi, tomēr tiem ir būtiskas atšķirības. Civiltiesību garantijas ir līdzekļu kopums, kas nodrošina normālu, bez šķēršļiem, tiesību un likumisko interešu realizāciju, to efektīvu aizsardzību un nodrošināšanu. Tā CL 1732.pants, kas deklarē prasījuma tiesību, faktiski ir līdzeklis, izmantojot kuru, persona var aizsargāt aizskartas tiesības, jo tieši šai personai pieder aizsardzības līdzekļa izvēle.

Nevar runāt par civiltiesību aizsardzību ne teorētiskā, ne praktiskā aspektā, nenoskaidrojot to līdzekļu vietu, lomu, mijiedarbību, ar kuru palīdzību tā tiek realizēta. Šajā sakarā nepieciešams izskaidrot tādas jēdzienus kā «civiltiesiskā

atbildība» un »civiltiesiskās sankcijas». Zinātniskā literatūrā par šo jautājumu ir izteikti trīs viedokļi:

- 1) civiltiesiskā atbildība un civiltiesiskās sankcijas ir vienādi jēdzieni;
- 2) civiltiesiskā atbildība ir plašāks jēdziens un iekļauj sevī civiltiesiskās sankcijas;
- 3) civiltiesiskās sankcijas iekļauj sevī civiltiesisku atbildību [33].

Nevar nepiekrīst tiem, kas uzskata, ka civiltiesisko sankciju jēdziens ir plašāks nekā civiltiesiskas atbildības jēdziens [6], sekojošo iemeslu dēļ:

- 1) civiltiesiskās sankcijas var iemērot neatkarīgi no tiesību pārkāpēja vainas esamības vai neesamības;
- 2) ja atbildība vienmēr ir saistīta ar papildu pienākumu (apgrūtinājumu) uzlikšanu tiesību pārkāpējam, sankcijas var aprobežoties ar, piemēram, pienākumu novērst preces trūkumus, kas nekādā veidā nav saistīts ar papildus pienākumu vai apgrūtinājumu uzlikšanu, proti, ar pārkāpēja civiltiesisku atbildību;
- 3) sankcijas pēc būtības var novest ne tikai pie negatīvām sekām pārkāpējam, bet arī var paredzēt pozitīvu ietekmi.

Arī pieturoties augstākminētajam viedoklim, būtu nekorekti dalīt civiltiesiskās sankcijas civiltiesiskās atbildības ietekmēšanas mērā un aizsardzības ietekmēšanas mērā [34], uzskatīt tās par pretrunīgām, jo civiltiesību aizsardzības mērs iekļauj sevī gan civiltiesiskās atbildības mēru, gan civiltiesiskās sankcijas.

Tradicionāli, tiesības uz aizsardzību, kopā ar tiesībām uz paš aizstāvību un tiesībām prasīt pienācīgu saistību izpildi, tiek izskatītas kā subjektīvo tiesību elements. Šajā gadījumā tiesības uz aizsardzību materiāli – tiesiskā izpratnē iekļauj sevī sekojošas iespējas:

- 1) iespēja izmantot pret pārkāpēju likumā paredzētus piespiedu līdzekļus, aizsargāt savas tiesības ar faktisko rīcību (paš aizstāvība);
- 2) iespēja piemērot juridiskā rakstura operatīvas ietekmēšanas mērus;
- 3) iespēja griezties valsts institūcijās ar pieteikumu par uzlikšanu pārkāpējam par pienākumu ievērot noteiktu uzvedības formu [21].

Bet tā kā ir acīmredzama augstākminēto iespēju mijiedarbība ar aizsargājamās subjektīvas tiesības saturu, tās dažādos variantos ietilpst tiesību aizsardzības jēdzienā.

Zinātniskā literatūrā ir izteikts arī viedoklis, saskaņā ar kuru tiesības uz aizsardzību tiek interpretētas kā atsevišķas subjektīvas tiesības. Šīs tiesības rodas kopš tiesību aizskāruma brīža un mijiedarbojas ar tiesību nodrošināšanu [25, 24]. Tādā izpratnē, tiesības uz aizsardzību sastāv no sekojošām tiesībām:

- 1) tiesības uz paš aizstāvību, kas iekļauj nepieciešamu aizstāvēšanu, operatīvo sankciju piemērošanu u.c.;
- 2) tiesības prasīt noteiktas uzvedības ievērošanu, kas paredz ietekmēšanas mērus attiecībā pret pārkāpēju no tās valsts iestādes puses, kurā cietušais ir vērsies pēc palīdzības par aizskarto tiesību aizsardzību.

Ar civiltiesības līdzekļiem tiek aizsargāti divi patstāvīgi aizsardzības priekšmeti: ne tikai subjektīvās tiesības, bet arī paredzētās un neparedzētās, bet ar likumu aizsargātās, intereses. Tas ir saistīts ar to, ka kaut arī subjektīvo tiesību pamatā ir noteikta interese, ne katrai interesei ir tiesiska forma, t.i. ne katra ir izteikta civiltiesību normās. To skaitā var minēt goda un cieņas aizsardzība, darījuma atzīšana par neesošu, bijušā īpašnieka tiesību aizsardzība mantas bojāšanas vai iznīcināšanas gadījumā u.c. Tomēr šīs tiesības aizskāruma gadījumā tiek aizsargātas.

3. Komersantu subjektīvo civiltiesību un ar likumu aizsargāto interešu aizsardzības formas un līdzekļi

Subjektīvo civiltiesību aizsardzība notiek likumā noteiktajā kārtībā, proti, ar likumā noteiktajiem aizsardzības līdzekļiem.

Aizsardzības forma – t.i. saskaņoto organizatorisko pasākumu kopums subjektīvo tiesību un ar likumu aizsargāto interešu aizsardzībai. Lielākā zinātnieku-civilistu daļa atzīst zināmā mērā tradicionālu pieeju šim jautājumam un izdala divas aizsardzības formas: (1) tiesiskās aizsardzības forma (prasījuma tiesības aizsardzība tiesas ceļā); (2) ārpus tiesiskās aizsardzības forma (prasījuma tiesības aizsardzība ārpus tiesas).

Zinātniskā literatūrā ir izteikti arī citi viedokļi. Piemēram, V.Belovs kopā ar civiltiesību aizsardzību

tiesas ceļā izdala arī to paš aizstāvību [35], kas ir loģiski-tiesiska kļūda, jo paš aizstāvības jēdzienā tiek iekļauti vairāki operatīvas ietekmēšanas līdzekļi. Faktiski, tādu pašu šī jautājuma risinājumu piedāvāja arī D.Meijers, kurš apgalvoja, ka «...tikai izņēmuma gadījumā, kad palīdzība no valsts puses var nokavēt, ir pieļaujama paš aizstāvība. Tieši tāpēc ir runa par paš aizstāvību un tiesas aizsardzību» [36]. Par vispārēju, speciālu un izņēmumu civiltiesību aizsardzības kārtību rakstīja O.Joffe [37] un šis viedoklis ir diezgan racionāls.

Tiesiskās aizsardzības forma tiek saprasta kā pilnvaroto valsts institūciju rīcība, kuru pienākumos ietilpst pieņemt mērus, kas ir nepieciešami aizskarto tiesību atjaunošanai, zaudējumu piespiedu piedziņa cietušā labā, ilgstoša pārkāpuma pārtraukšana. Tiesas aizsardzības forma tiek realizēta vai nu vispārējā, vai speciālā kārtībā.

Civiltiesību aizsardzība tiesas ceļā vispārējā kārtībā realizējas tiesību aizsardzībā vispārējās jurisdikcijas tiesās, šķīrējtiesās, izmantojot tādu līdzekli kā prasības pieteikums. Prasības pieteikums tiek izskatīts, vispirms kā tiesai vērsta procesuāla rakstura prasība taisnīguma nodrošināšanai (tiesība pieteikt prasības pieteikumu procesuālo normu izpratnē) un, otrkārt, kā uz atbildētāju vērsta materiāli-tiesiska rakstura prasība par saistību izpildi vai par tiesību aizskāruma esamību vai neesamību (tiesība pieteikt prasības pieteikumu materiālo normu izpratnē). Pie tam prasības pieteikumus var iedalīt lietu prasības pieteikumos un saistību prasības pieteikumos. Latvijā galvenais aizskarto tiesību aizsardzības veids ir prasības pieteikuma iesniegšana tiesā. Speciāls civiltiesību aizsardzības veids – sūdzība – ir reti piemērojams veids, kuram piemīt administratīvs raksturs.

Civiltiesību aizsardzības forma, kas noteikta CL 1733.pantā un kura paredz aizskarto tiesību aizsardzību ārpus tiesas, ir pieļaujama tikai, lai novērstu mēģinājumus pretlikumīgi mainīt pastāvošās saistības, bet arī šī situācijā nepieciešamās aizsardzības robežās. Tāda aizsardzības forma sastāv no fizisko un juridisko personu patstāvīgas rīcības prasījuma tiesību aizsardzībā, bez kompetentu institūciju iejaukšanās. Tā saucamā «paš aizstāvība», kas izpaužas kā aizturējuma tiesību un ķīlas tiesību izmantošana.

Savukārt, līdzeklis – t.i. konkrēta darbība, vai darbību sistēma, kas vērsta noteikta rezultāta sasniegšanai. Tas nozīmē, ka civiltiesību aizsardzības līdzeklis ir materiāli-tiesiska norma, kas noteikta likumā un ar kuras palīdzību persona var patstāvīgi ietekmēt tiesību un ar likumu aizsargāto interešu pārkāpēju, vai ar tādu lūgumu vērsties tiesā.

Subjektīvo civiltiesību aizsardzības līdzekļus var klasificēt dažādi. Tā, piemēram, var izdalīt atjaunojošo līdzekli, novēršanas līdzekli, līdzekļus, kas vērsti uz fakta vai tiesību atzīšanu. Vienlaicīgi nepieciešams arī atzīmēt, ka bieži vien zinātniskā literatūrā aizsardzības formas un līdzekļi tiek pielīdzināti, kas nav pieļaujams [39].

V.Sinaiskis, raksturojot ārpustiesisko aizsardzību, rakstīja par (1) paš aizstāvību un (2) pašpalīdzību, iekļaujot pēdējā sveša īpašuma aizturējuma tiesību [40]. Jāatzīmē arī V.Vitrijanska viedoklis, kura pamatā ir aizsardzības līdzekļu piemērošanas rezultāts, tāda klasifikācija ir izveidota trīs grupās:

- 1) aizsardzības veids, kurš ļauj apstiprināt aizsargājamo subjektīvo tiesību vai izbeigt pienākumu, proti, tiesību atzīšana, piespiedu izpildes pienākuma uzlikšana, valsts vai pašvaldības institūcijas lēmuma, kas ir pretrunā ar likumu, nepiemērošana;
- 2) aizsardzības veids, kurš ļauj novērst vai pārtraukt subjektīvo tiesību pārkāpumu. T.sk. tiesību pārkāpuma novēršana vai tiesību apdraudošas rīcības pārtraukšana, valsts vai pašvaldības institūcijas aktu atzīšana par spēkā neesošu, līgumsoda piedziņa;
- 3) aizsardzības veidi, kuru mērķis ir atjaunot aizskartas tiesības vai kompensēt zaudējumus, kas saistīti ar tiesību aizskārumu. Šo rezultātu var sasniegt, atjaunojot tādu stāvokli, kas eksistēja pirms tiesību aizskāruma, atzīstot darījumu par neesošu un piemērojot sekas, kas no tā izriet, piemērojot morālo kompensāciju [22].

Ņemot vērā visu augstākminēto, var secināt, ka ārpustiesiskie subjektīvo tiesību aizsardzības līdzekļi ir:

- 1) paš aizstāvība (CL 1733.pants), kuru var uzskatīt nevis par līdzekli, bet par formu;
- 2) aizturējuma tiesības, kas paredz, ka persona var neizdod kādu mantu, kamēr viņas pašas prasība nav apmierināta (CL 1733., 1734.-1740.panti);

3) kīlas tiesības (CL 1733., 1741.,-1752.panti).

Praksē tiek izmantoti dažādi civiltiesību aizsardzības līdzekļi. Ņemot vērā aizsardzības līdzekļu juridiskās dabas nevienlīdzību, tradicionāli tie tiek dalīti aizsardzības mēros un atbildības mēros, kas atšķiras ar to piemērošanas pamatiem, funkcijām, realizācijas principiem, kā arī citām īpašībām. Jebkurā gadījumā ir nepieciešams saprast, ka atšķirībā no virknes aizsardzības mēriem, atbildības mēri – zaudējuma atlīdzība, līgumsodu piedziņa, morālā kaitējuma kompensācija – piemērojami tikai pie nosacījuma, ka ir konstatēta pārkāpēja vaina un līdz ar to izpaužas kā papildus apgrūtinājumi vai kā kādu noteiktu tiesību atņemšana, vai papildu pienākumu uzlikšana. Savukārt, aizsardzības mēri piemērojami arī bez pārkāpēja vainas konstatēšanas.

4. Atsevišķie subjektīvo tiesību ārpusiesiskie aizsardzības līdzekļi

Paš aizstāvība. Pārsvārā, subjektīvo tiesību paš aizstāvība tiek definēta kā likumam atbilstošas faktiskās darbības, kas vērstas uz materiālo un nemateriālo labumu saglabāšanu [21; 41, 42]. No V.Belova viedokļa, paš aizstāvība ir faktisko un juridisko darbību kopums, ko veic pilnvarotā persona, lai novērstu pārkāpumu vai minimizētu tā negatīvās sekas, kas ir līdzsvarotas ar pārkāpuma smagumu un ir nepieciešamas un pietiekošas noteiktā mērķa sasniegšanai [35]. Kā noteikts CL 1733.pantā, paš aizstāvība izņēmuma gadījumā ir atļauta tikai tad, kad tas notiek ar nolūku novērst mēģinājumu prettiesīgi grozīt pastāvošās attiecības, bet arī šajā gadījumā vienīgi nepieciešamās paš aizstāvības robežās. Tas nozīmē, ka darbības, kuras piemērotas pārkāpjot samērīguma principu, minimālo nepieciešamību un pietiekamību ir jāklasificē kā ļaunprātīgu tiesību izmantošana. Paš aizstāvības darbības pārsvārā ietekmē pašu pārkāpēju vai viņam piederošu mantu. Pie tam visbiežāk, paš aizstāvība nodrošina lietu tiesību aizsardzību. Retāk – īpašuma tiesības. Tā, piemēram, saskaņā ar CL 1040.pantu, īpašniekam ir paš aizstāvības tiesība un, sakarā ar to, tiesība pat iznīcināt svešas lietas, kuru dēļ viņam būtu jābaidās pazaudēt savu paša, ja viņam nav iespējams citādi novērst, draudošo zaudējumu.

Nevar neatzīmēt arī to, ka paš aizstāvība nav jauna tiesību parādība. Šo jēdzienu civiltiesībās izmantoja vēl D.Meijers, kurš rakstīja par diviem tiesību aizsardzības veidiem: tiesas aizsardzību un paš aizstāvību [43], kura bija tulkota diezgan šauri un piemērota tikai kādos ārkārtējos gadījumos un pie tam «...tikai kā izņēmums, ja palīdzība no valsts puses var nokavēt, ir pieļaujama tiesību aizsardzība no pašas personas puses. Līdz ar to arī ir runa par paš aizstāvību un tiesas aizsardzību».

Pie paš aizstāvības konstitucionālajām pazīmēm saskaņā ar O.Krasavčikova viedokli, var attiecināt to, ka: (1) paš aizstāvība tiek vērsta pret personu, kura ir ieinteresēta aizskart tiesīgas personas tiesības un intereses, (2) vietas un laika apstākļi nepieļauj iespēju griezties pēc palīdzības atbilstošās institūcijās, (3) paš aizstāvība tiek realizēta ar cietušās personas spēkiem, (4) paš aizstāvība nevar pārkāpt likumā noteiktās robežas [33]. Savukārt, V.Gribanovs uzskatīja, ka persona bez nepieciešamas aizstāvības un galējas nepieciešamības, var piemērot arī citas preventīva rakstura darbības, proti, operatīvās darbības. Atbilstoši citējamā autora viedoklim «... paš aizstāvība ir personas faktiskās darbības, ko šī persona piemēro savu likumisko interešu un tiesību nodrošināšanai» [21]. Pie tam absolūti pareizi uzmanība ir vērsta uz to, ka nepieciešams atšķirt preventīvās darbības no aktīvās aizsardzības darbībām, proti, nepieciešamo aizsardzību un galējo nepieciešamību [21].

Juridiskā literatūrā ir pausti citi viedokļi attiecībā par paš aizstāvības jēdziena izpratni. Atbilstoši citai pieejai, jēdziens paš aizstāvība tiek tulkots, ka ne tikai tiesīgas personas faktiskās darbības, bet arī citas vienpusīgas tiesīgās personas darbības, kas nav pretrunā ar likumu tiesību neaizskaramības nodrošināšanā [44]. Bet pie tādas pieejas tiek apvienoti atšķirīgi tiesību jēdzieni – faktiskās darbības un operatīvās ietekmēšanas līdzekļi, kuri kaut arī tiek piemērojami no tiesīgās personas puses, bet dabiski ir juridiska rakstura līdzekļi. Vēl plašāk jēdzienu paš aizstāvība saprot A.Stremouhova. Pēc viņa viedokļa «...tiesību paš aizstāvība ir ar likumu paredzēta faktiska rīcība un juridiski līdzekļi, ko tiesīgā persona var piemērot nolūkā pārtraukt tiesību pārkāpumu bez vēršanās kompetentās iestādēs» [45]. Šim viedoklim piekrīt arī V.Belovs.

Pašai aizstāvību, kuru, kā jau bija minēts iepriekš, var uzskatīt nevis par līdzekli, bet par aizsardzības formu, var iedalīt divās grupās:

- 1) pašai aizstāvības līdzekļi, kas izriet no līgumiskām attiecībām (lietas ieturēšana, vienpusēja atkāpšanās no saistību izpildes un tt.);
- 2) pašai aizstāvības līdzekļi, kas izriet no ārpus līgumiskām attiecībām (nepieciešamā aizstāvība, galējā nepieciešamība).

Tā kā pašai aizstāvības rezultātā personai tiek nodarīts zaudējums, īpaši aktuāls un diskutabls ir jautājums par pašai aizstāvības līdzekļu piemērošanas samērīgumu, personas dzīvības un veselības vērtības, par to vērtēšanas vai nu subjektīvā, vai objektīvā izpratnē. Var piekrist tiem, kas uzskata, ka samērīgumu nepieciešams vērtēt no subjektīvās pozīcijas, t.i. no to personu pozīcijas, kuras tādu līdzekli izmantoja [24]. Acīmredzami arī tas, ka lēmums par pašai aizstāvības līdzekļa izvēli jāpieņem persona, kurai radās aizstāvēšanas nepieciešamība.

Tātad ir sekojoši nosacījumi, pie kuru esamības persona ir tiesīga izmantot pašai aizstāvību:

- 1) persona var aizstāvēt tikai savu pastāvošo tiesību;
- 2) kaitējums, ko var radīt pašai aizstāvības izmantošana, nevar būt smagāks par reālo vai iespējamo pārkāpuma kaitējumu;
- 3) pašai aizstāvības līdzekļi nevar izriet no to darbību robežām, kas ir nepieciešami aizstāvības realizācijai.

Interesanti, ka jēdziens pašai aizstāvība pielietojams arī darba tiesisko attiecību regulējumā un uzskata pašai aizstāvību par iespējamu tiesisku līdzekli, kas izpaužas kā atteikšanās no darba izpildes, lai aizsargātu personīgās (dzīvība, veselība) vai īpašuma tiesības (darba algas izmaksa, kas paredzēta darba līgumā).

5. Operatīvās ietekmēšanas līdzekļi

Bez faktiskās darbības, kas vērsta uz subjektīvo tiesību aizsardzību, pastāv arī civiltiesiskā rakstura darbības, kurus var definēt kā operatīvās ietekmēšanas līdzekļi. Atšķirībā no pašai aizstāvības, kas pārsvarā saistīta ar personas īpašuma, lietu, personīgo tiesību aizsardzību, operatīvās ietekmēšanas līdzekļi ir cieši saistīti ar saistībām un šajā sakarā kaut kādā mērā garantē šo saistību pienācīgu izpildi.

Par tādiem līdzekļiem var uzskaitīt: lietas aizturēšana (CL 1739.pants), ķīlāšanas tiesības (CL.1741.pants), saistību izpildes nodrošināšana patstāvīgi vai ar trešo personu palīdzību, parādnieka neizpildītā darba izpilde uz parādnieka rēķina (piemēram, preces trūkumu novēršana), pretprasību, maksājumu nodrošināšana (piemēram, kravas neizsniegšana saņēmējam vai kravas nenosūtīšana līdz maksājumu izpildei pilnā apjomā), atteikuma tiesību izmantošana (atteikšanās izpildīt noteiktas darbības, vienpusēja līguma izbeigšanās vai to nosacījumu grozīšana), priekšapmaksas pieprasīšana u.c. Svarīgi atzīmēt, ka operatīvās ietekmēšanas līdzekļi un to piemērošanas kārtība ir noteiktas normatīvajos aktos, bet relatīvajās tiesībās – likumos vai līgumos.

Operatīvo ietekmēšanas līdzekļu kopību var iedalīt sekojoši:

- 1) operatīvās ietekmēšanas līdzekļi, kas saistīti ar saistību izpildi uz parādnieka rēķina;
- 2) operatīvās ietekmēšanas līdzekļi, kas saistīti ar pretprasības nodrošināšanu;
- 3) operatīvās ietekmēšanas līdzekļi, kas saistīti ar atteikšanos no noteiktu darbību izpildes attiecībā uz vainīgo pusi.

Izplatītākie, pēc savas būtības, konstitucionālākie operatīvās ietekmēšanas līdzekļi ir:

- 1) subjektīvo tiesību atzīšana kā līdzeklis personu attiecību noregulēšanai, apstākļu nodrošināšana šo tiesību realizācijai un to šķēršļu novēršana no trešo personu puses, kas var rasties subjektīvo tiesību realizācijas gaitā.**

Nepieciešamība pēc šī līdzekļa pielietošanas rodas tad, kad tiek apšaubīta subjektīvo tiesību piederība personai vai pastāv reāla iespēja, ka tā tiks apšaubīta. Nereti, subjektīvo tiesību izmantošanu apgrūtina saistīta ar tā neskaidrību. Piemēram, nekustamā īpašuma ieguvējs nav reģistrējies īpašuma tiesības zemesgrāmatā un līdz ar to viņam nav attiecīgo dokumentu, kā rezultātā tādu īpašumu viņš nevar atsavināt.

Prasību par subjektīvo tiesību atzīšanu pēc savas juridiskās būtības var realizēt tikai tiesas ceļā. Tāda prasība tiek adresēta tiesai, un tikai tiesa var vai nu apstiprināt tādu subjektīvo tiesību esamību, vai to esamību noraidīt. Pie tam nepieciešams izskaidrot, ka šajā situācijā tiesā

aizsargājama priekšmets ir nevis šī subjektīvā tiesība, bet pieteicēja ar likumu aizsargātā interese.

Bieži prasība par subjektīvas tiesības atzīšanu tiek piemērota kopā ar citiem aizsardzības līdzekļiem, bet faktiski tā ir patstāvīgā prasība, piemēram, īpašuma tiesību atzīšana, autortiesību atzīšana u.t.t.

Nepieciešams atzīmēt, ka civiltiesībās joprojām nav skaidrības par augstākminētā aizsardzības līdzekļa piemērošanas regulējumu un šajā sakarā tiesiskā doktrīnā pastāv polāri viedokļi par šo problēmu, kas arī rada pretrunīgu tiesas praksi.

Ir saprotams, ka subjektīvo tiesību atzīšanai kā aizsardzības līdzeklim piemīt vispārējs piemērošanas raksturs īpašuma tiesību, saistību tiesību, korporatīvo tiesību atzīšanā [47].

2) tāda īpašuma stāvokļa atjaunošana, kas pastāvēja līdz izdarītā tiesību pārkāpuma.

Šis aizsardzības līdzeklis faktiski ir patstāvīgs aizsardzības līdzeklis, kuru piemēro gadījumos, kas aizskartās tiesības joprojām eksistē, bet reāli to var atjaunot tikai pēc pārkāpuma seku novēršanas, piemēram, atņemta valdījuma atjaunošanas (CL 920.-926.panti), bez tiesiskā pamata saņemtā atgriešana (CL 2369.pants), īrnieka izlikšana no telpām vai zemes platībām, kas nebija nodotas īrnieka valdījumā utt. Atjaunot tādu tiesisko stāvokli, kas pastāvēja pirms pārkāpuma var ne tikai tiesā, bet arī ārpus tās;

3) darbību, kas aizskar tiesības pārtraukšanu, vai tādasiespējas novēršana. Šo aizsardzības līdzekli var piemērot kā patstāvīgi, tā arī kopā ar citiem aizsardzības līdzekļiem. Piemēram, dibinātājs lūdz pārtraukt viņa firmas nelikumīgu izmantošanu, bet neizvirza materiāla rakstura pretenzijas. Ilgstoša pārkāpuma gadījumā, kas, protams, nevar ierobežot subjektīvās tiesības, bet apgrūtina vai padara par neiespējamu to izmantošanu, tiesību valdītājam ir tiesības prasīt visu to zaudējumu novēršanu, kas ir saistīti ar viņa subjektīvo tiesību aizskārums.

4) darījuma atzīšana par neesošu (tiesas ceļā saskaņā ar spēkā esošo likumdošanu vai citiem normatīviem aktiem) un tāda tiesiskā stāvokļa atjaunošana, kas pastāvēja pirms neesoša darījuma. Faktiski

tas ir viens no iespējamajiem tiesiskā stāvokļa atjaunošanas gadījumiem, jo šo līdzekļu tiesiskie aspekti ir praktiski vienādi. Kā piemēru var minēt pušu, kas noslēdza atzītu par neesošu darījumu, īpašuma tiesību atjaunošanu vai konfiskācijas piemērošanu vienai no neesošā darījuma pusei, lai atjaunotu sākotnēji pastāvējušo īpašuma stāvokli.

5) valsts vai pašvaldības institūcijas izdota akta atzīšana par spēka neesošu. Šajā gadījuma runa ir par to, ka fiziska vai juridiska persona, kura uzskata, ka kāds lēmums, ko pieņēma valsts vai pašvaldības institūcija, ierobežo viņa subjektīvās tiesības vai ar likumu aizsargātās intereses, var šo lēmumu pārsūdzēt, iesniedzot pieteikumu tiesā. Tāds pieteikums kā aizsardzības līdzeklis var būt izmantots arī kopā ar citiem aizsardzības līdzekļiem, piemēram, kopā ar prasījumu par zaudējumu atlīdzināšanu.

Ir interesanti M.Dvigunas secinājumi, pie kuriem viņa nonāca, analizējot šo aizsardzības līdzekli. Pēc M.Dvigunas viedokļa, valsts vai pašvaldības institūcijas izdotā akta atzīšana par spēkā neesošu kā tiesību aizsardzības līdzeklis un «tiesas paškontrole» – ir dažādi tiesiski institūti, kuri atšķiras ar tiesisku saturu, piemērošanas procesuālo kārtību, subjektiem, kuriem ir tiesības aktus apstrīdēt tiesā un tiesiskām sekām, kas var iestāties apstrīdēšanas rezultātā [48].

6) valsts vai pašvaldības institūcijā izdota akta nepiemērošana. Šo ietekmēšanas līdzekli zināmā mērā var attiecināt pie palīg līdzekļiem, jo šo līdzekli piemēro citu aizsardzības līdzekļu piemērošanas procesā. Piemēram, izskatot pieteikumu par īpašuma tiesību atzīšanu, netiek piemērots likuma normām neatbilstošs valsts vai pašvaldības institūcijas akts, uz kura pamata izceļas strīds par īpašuma tiesībām. Teorētiski, fakts, ka tāds operatīvās ietekmēšanas līdzeklis netiek piemērots kā patstāvīgs aizsardzības līdzeklis, nav pamatots sekojošo iemeslu dēļ: (1) subjektīvo tiesību aizsardzība paredz aktīvas darbības, bet ne atturēšanos no tām; (2) pretlikumīgu aktu nepiemērošana ir tiesas kompetencē, kurai jārīkojas tikai tiesiskā telpā. Ir saprotams, ka viss augstākminētais attiecas ne tikai uz valsts vai pašvaldības

institūciju privāttiesiskiem, bet arī uz normatīviem aktiem. Jebkurā gadījumā, tiesai ir jāpamato, kāpēc šis tiesību akts netiek piemērots un kurām konkrēti tiesību normām tas neatbilst.

7) iepriekš pastāvošā tiesiskā stāvokļa atjaunošana gadījumā, kad par neesošu atzīts maznozīmīgs darījums, kas faktiski ir vienlīdzīgs ar iepriekš aprakstīto ietekmēšanas līdzekli.

8) izpildes pienākuma uzlikšana, kas zinātnes un mācību literatūrā tiek saukta par reālu izpildi, arī ir viens no operatīvās ietekmēšanas līdzekļiem. Šī aizsardzības līdzekļa būtība ir – pēc cietušā pieprasījuma pārkāpējam tiek uzlikts par pienākumu izpildīt uzņemtās saistības, piemēram nodrošināt uzturu, nodot mantu, izpildīt darbu u.t.t. Savukārt, ASV vienīgais līdzeklis cietušā prasījuma apmierināšanā ir atlīdzība naudas izteiksmē. Bet ne vienmēr naudas kompensācija var aizvietot reālo saistību izpildi, līdz ar to pastāv arī iespēja prasīt konkrētu darbību izpildi. Tikai gadījumā, kad cietušais vairs nav ieinteresēts saistību reālā izpildē, vai tā nav iespējama fiziski, šo aizsardzības līdzekli var aizvietot ar citu.

Izpildes pienākuma uzlikšana vispirms ir tiesisks aizsardzības veids. Ja starp darījumu pusēm – fiziskām personām to vēl var piemērot, tad saistību attiecībās starp juridiskajām personām tas praktiski nav iespējams. Šī situācija pastāv tāpēc, ka, lai pieņemtu lēmumu par kādas lietas izdošanu, tiesai ir jānoskaidro vai pastāv reāla iespēja šo pienākumu izpildīt, jo pēc darījuma noslēgšanas no īpašnieka neatkarīgu iemeslu dēļ, viņš var zaudēt faktisko valdījumu pār lietu, un tad šo aizsardzības līdzekli piemērot nav iespējams. Pie tam faktiskā piespiedu izpilde zaudē savu finansiāli – ekonomisko jēgu, ja nav ievērots tās izpildes laiks.

9) zaudējumu atlīdzība (CL1770.-1792. panti), kas iekļauj sevī reālo zaudējumu (īpašuma nozaudēšana vai bojāšana) un neiegūto peļņu (nesaņemtie ienākumi, kas būtu saņemti normālos apstākļos). Zaudējumu atlīdzība, kas pēc būtības ir operatīvās ietekmēšanas līdzeklis, tāpat kā līgumsods, kurš tiks izskatīts vēlāk, ir viens no izplatītākajiem subjektīvo tiesību

aizsardzības līdzekļiem. Atkarībā no izpildes pienākuma uzlikšanas, zaudējumu atlīdzība pārsvarā izpaužas naudas izteiksmē, kas ir atbilstošs nodarītā zaudējuma apmēram.

Pēc vispārpieņemtajiem noteikumiem, jebkurš zaudējums, kas nav nejaušs, ir jāatlīdzina. Tas ir arī viens no starptautisko komerciālo līgumu principiem, kas nostiprināts UNIDROIT 2010. Vērtējot zaudējumus, vērā jāņem ne tikai galvenās lietas un tās piederumu vērtību, bet arī zaudējums, kas netieši saistīts ar notikumu un neiegūtā peļņa.

Zaudējumu atlīdzība ir vērsta uz cietušā īpašuma tiesību atjaunošanu uz pārkāpēja īpašuma rēķina. Savukārt, netaisna iedzīvošanās uz pārkāpēja rēķina nav pieļaujama. Pret parādnieku kā soda veidu nedrīkst piemērot ekonomiski nepamatoto summu piedziņu. Nevar pastāvēt arī šaubas par zaudējuma esamību, vai arī zaudējums ir jāpierāda ar tādiem pierādījumiem, kuriem ir juridisks spēks, kā arī jāpierāda cēloņsakarība.

10) līgumsoda piedziņa – aizsardzības līdzeklis, kad atlīdzības (kompensācijas) apmērs netieši ir saistīts ar zaudējuma apmēru, vai arī nav no tā atkarīgs. Līgumsods ir pametums, ko kāda persona uzņemas ciest sakarā ar savu saistību neizpildi vispār, nepienācīgu izpildi vai neizpildīšanu īstā laikā (CL 1716.pants). Līgumsodu var prasīt tikai līgumā vai likumā norādītajos gadījumos. Līgumsods par saistību neizpildi vispār ir konkrēti noteikta naudas summa vai cita mantiska vērtība, kas ir noteikta ar līgumu. Pārsvarā līgumsodu definē kā ar likumu vai ar līgumu noteiktu naudas summu, kuru parādniekam ir jāsamaksā par savu saistību neizpildi, nepienācīgu vai nesavlaicīgu izpildi.

Līgumsods ir prevencijas instruments, kura mērķis ir brīdināt parādnieku par sekām, kas var rasties saistību nepienācīgas izpildes rezultātā. Šajā sakarā līgumsods zināmā mērā pilda arī stimulējošu funkciju, jo līgumsoda samaksa neatbrīvo parādnieku no saistību izpildes.

Līgumsodu var raksturot sekojoši:

- atbildības apmērs ir zināms abām pusēm jau darījuma noslēgšanas brīdī;
- iespēja piedzīt līgumsodu, pamatojoties uz to, ka saistība nav izpildīta, bez nepieciešamības pierādīt zaudējumu apmēru;

- iespēja darījuma pusēmpēcsaviem ieskatiem formulēt noteikumus par līgumsoda apmēru un tā samaksas kārtību.

Civillikumā ir noteikti četri līgumsoda veidi:

- 1) ieskaits – tiek piemērots vienmēr, ja ar likumu nav noteikts cits līgumsoda veids. Piemērojot šo līgumsodu, kreditoram ir tiesības prasīt arī zaudējuma atlīdzību, bet tikai tā daļa, kura nav kompensēta ar ieskaitu;
- 2) līgumsods, ko piemēro papildu nodarīto zaudējumu kompensācijai ir bargākais līgumsods šo līgumsodu klasifikācijā. Tas tiek noteikts līgumā vai likumā un paredz ne tikai paša līgumsoda samaksu, bet arī visa nodarītā zaudējuma atlīdzību;
- 3) izņēmuma līgumsods, kas paredz tikai paša līgumsoda samaksu, bet ne zaudējuma atlīdzību. Visbiežāk šo līgumsodu piemēro kredīta saistībās vai korespondences piegādes darījumos;
- 4) alternatīvais līgumsods, kurš ļauj kreditoram izvēlēties starp līgumsoda samaksu un zaudējuma atlīdzību. Praksē šo līgumsodu nepiemēro.

Atkarībā no kārtības, kādā tiek piedzīts līgumsods, var izdalīt divus piedziņas veidus: labprātīga līgumsoda samaksa un līgumsoda piedziņa tiesas ceļā. Tiesa var samazināt pieprasīto līgumsodu līdz saprātīgam apmēram, ja tas ir pārmērīgs, salīdzinot ar neizpildīšanas vai nepienācīgas izpildīšanas radīto zaudējumu, vai ņemot vērā citus apstākļus. Pilnīga atbrīvošana no līgumsoda samaksas nav pieļaujama.

Ja kāds izpilda tikai daļu no savām saistībām, tad tomēr viņam jāsamaksā viss līgumsods, bet ne tikai samērīgā daļa (CL 1721.pants). Līguma noteikumiem par līgumsodu ir akcesorisks raksturs, jo izbeidzoties galvenai saistībai, izbeidzas arī pats no sevis tai norunātais līgumsods (CL 1724.pants). Ņemot vērā līgumsoda materiālo raksturu, tiesība prasīt līgumsodu, kā arī atbildība par tā samaksu pāriet arī uz attiecīgās personas mantiniekiem (CL 1723.pants).

11) morālā kaitējuma kompensācija. Ar morālo kaitējumu jāsaprot fiziskas vai garīgas ciešanas, kas izraisītas neatļautas darbības rezultātā nodarītu cietušā nemantisko tiesību vai nemantisko labumu aizskārumu. Atlīdzības apmēru par morālo kaitējumu nosaka tiesa pēc sava ieskata, ņemot vērā morālā kaitējuma smagumu un sekas.

Piemērojot šo aizsardzības līdzekli ir jāņem vērā divi aspekti: (1) kompensāciju par morālo kaitējumu var pieprasīt tikai fiziskās personas, jo juridiskās personas nevar ciest morāli; (2) saskaņā ar vispārējo praksi, protams, ņemot vērā arī izņēmumus, pārkāptas var būt tikai cietušā nemantiskās tiesības.

12) saistību izbeigšanās vai grozīšana. Šo aizsardzības līdzekli piemēro attiecībās ar patērētājiem, kad, piemēram, viņš iegādājies nekvalitatīvu preci. Šajā gadījumā patērētājam ir tiesības mainīt nekvalitatīvu preci uz analogisku, kvalitātei atbilstošu, prasīt samērīgu cenas samazināšanu, preces trūkumu novēršanu uz pārdevēja rēķina vai līguma izbeigšanos. Pārsvarā šo aizsardzības līdzekli piemēro tiesas ceļā.

13) aizturējuma tiesība. Aizturējuma tiesības būtība (jus retentionis) ir tā, ka tā persona, kuras rokās atrodas kāda lieta, var to neizdot tik ilgi, kamēr nav atlīdzināts kāds viņas pašas prasījums (CL 1734.pants). Piemēram, saskaņā ar CL 2155.pantu, ja nomniekam vai īrniekam bijuši lietas labā kādi izdevumi, kuriem ir likumīgs pamats, viņi var līdz šo izdevumu atlīdzināšanai lietu aizturēt.

Aizturējuma tiesību praksē var izlietot, ievērojot sekojošus noteikumus, kas noteikti CL 1737. pantā:

- 1) aizturētājs ieguvis lietu savā valdījumā tiesīgā kārtā;
- 2) aizturētāja prasījums pret pretējo pusi atrodas sakarā ar aizturamo lietu;
- 3) saistība ir jau izpildāma;
- 4) saistība nav aprobežota ne ar nosacījumu, ne ar termiņu.

Aizturējuma tiesības priekšmets ir lieta, kura tiesiski piederēja īpašniekam un kura ir pakļauta nodošanai citai personai saistību izpildīšanai. Piemēram, saskaņā ar CL 1093.pantu, ja kādas personas lieta nejauši nokļuvusi kādas citas personas robežās, tad pēdējai jāpacieš, ka tās īpašnieks atkal to paņem. Bet ja ar šo lietu zemes valdītājam nodarīts kāds zaudējums, tad līdz tā atlīdzināšanai viņam ir tiesība lietu aizturēt. Atbilstoši CL 1739.pantam, lietas aizturētājam jāglabā ar tādu pašu rūpību kā rokas ķīla, un viņam nav tiesības savu prasījumu nolīdzināt, lietu atsavinot vai kā citādi izlietojot.

Raksturojot kādu lietu kā aizturējuma tiesības priekšmetu, vērā jāņem sekojošais:

- 1) lietai jābūt kustamai un neaizvietojamai (saistībā ar noteiktām individuālajām pazīmēm). Uz šo norāda arī CL 1735.pants attiecībā par nomnieka īpašumu un CL 1376.pants attiecībā par īrnieka lietām, ko viņš ievēdis ēkā vai vietā lietošanai vai glabāšanai, neizņemot arī preces;
- 2) nodošanai ir pakļauta tikai parādniekam piederošā lieta;
- 3) lietas atgriešana parādniekam notiek uz tā paša pamatā, uz kura tā bija aizturēta.

Nepieciešams atzīmēt, ka par aizturējuma tiesības priekšmetu nevar būt īpašuma tiesības, t.sk. prasījuma tiesības, uz ko norāda CL 1736.pants, kā arī īpašums. Nekustamā īpašuma darījumos ar likumu ir paredzēta valsts reģistrācija (koroborācija), kas ir pretrunā ar aizturējuma tiesības būtību. Pie tam aizturējuma tiesība likuma izpratnē netiek atzīta par nekustamā īpašuma apgrūtinājumu.

Sakars starp personas subjektīvām tiesībām un aizturēto lietu atzīstams:

- 1) kad valdītājam ir bijuši izdevumi, kas pretiniekam jāatlīdzina;
- 2) kad valdītāja prasījums cēlies no tā paša darījuma, pēc kura no viņa prasa lietu izdot;
- 3) kad no aizturētās lietas maksājams parāds;
- 4) kad kāds cietis no svešas lietas zaudējuma, kas jāatlīdzina tās īpašniekam;
- 5) kad lieta jāizdod pret zināmu pretizpildījumu; tādā gadījumā šo lietu var aizturēt, līdz kamēr nav noticis norunātais pretizpildījums.

Aizturējuma tiesība neizbeidzas arī gadījumos, kad tiesības uz aizturēto lietu parādnieks ir nodevis citai personai. Savukārt, aizturējuma tiesība izbeidzas, kad nolīdzināts pretprasījums, kā arī, kad valdītājs izlaiž lietu no savām rokām, neizlietojis tiesību to aizturēt, ar ko viņš tomēr nezaudē sava prasījuma tiesību (CL 1740.pants).

14) ķīlāšanas tiesība saskaņā ar CL 1741.pantu ir zemes gabala īpašnieka vai viņa vietnieka (lietotāja, nomnieka, pārvaldnieka) tiesība, ja tajā zemes gabalā ieiet svešs mājas kustonis vai prettiesīgi iespiežas svešas personas, var saķert un aizturēt mājas kustoņus, bet personām atņemt lietas. Nevienam nav

tiesības pretoties ķīlāšanai, un pretošanās tai ar pretķīlāšanu atzīstama par aizliegtu paš aizstāvību.

Saskaņā ar CL 1742.pantu, ķīlāšanas mērķis ir vai nu:

- 1) nodrošināt nodarīto zaudējumu atlīdzību;
- 2) vai nodrošināt tiesību aizskāruma pierādījumus;
- 3) vai arī tikai novērst tādu aizskārumu un zaudējumu nodarījumu.

Ķīlāšana ir tiesīga, tikai ievērojot divus nosacījumus: (1) tā notiek pašas darbības laikā un (2) tā zemes gabala robežās, kurā nodarīti zaudējumi vai tiesību aizskārumi.

Bez augstākminēto tiesību aizsardzības līdzekļiem, praksē var izmantot arī citus.

6. Secinājumi

Rezumējot visu iepriekš teikto, nepieciešams atzīmēt, ka tiesības uz aizsardzību materiāli – tiesiskā izpratnē ir jebkuras subjektīvās tiesības sastāvdaļa, kura tiesību pārkāpuma gadījumā tiek izvirzīta priekšplānā. Tieši tāpēc subjektīvās aizsardzības tiesības sniedz tiesību subjektam juridiski nostiprinātu iespēju piemērot tādus tiesību aizsardzības līdzekļus, kas atbilst pašas subjektīvās tiesības raksturam, ar mērķi atjaunot aizskārtās tiesības, vai arī pārtraukt iespējamus tiesību pārkāpumus.

Jēdzienu «subjektīvo civiltiesību nodrošināšana» piemīt preventīvs raksturs, kurš paredz tādu līdzekļu un normu sistēmu kopumā, kas palīdzētu brīvi realizēt subjektīvās civiltiesības. Savukārt, jēdziens «subjektīvo civiltiesību aizsardzība» paredz tiesību aizsargājošo pasākumu piemērošanu. Faktiski – šo jēdzienu mijiedarbība ir privātā un publiskā mijiedarbība.

Ir pamatoti izdalīt divas aizsardzības formas: tiesisku, t.i. tiesību aizsardzību tiesas ceļā, un ārpus tiesisku formu, t.i. aizsardzību ārpus tiesas.

Neskatoties uz to, ka jēdzieni «civiltiesību garantijas» un «civiltiesību aizsardzība» zināmā mērā ir līdzīgi, viņi ir dažādi pēc būtības, jo katrs no tiem savādāk ietekmē un nodrošina subjektīvo civiltiesību brīvu realizāciju.

Tiesības uz subjektīvās tiesības aizsardzību materiāli – tiesiskā izpratnē iekļauj sevī:

- 1) iespēju savā faktiskā rīcībā izmantot likumā noteiktus piespiedu un ietekmēšanas līdzekļus subjektīvo tiesību aizsardzībai (pašaizstāvība);
- 2) iespēja piemērot operatīvās ietekmēšanas līdzekļus;
- 3) iespēja vērsties valsts institūcijās, lai piespiedu kārtā panāktu attiecīgu rīcību no pārkāpēja puses.

Civillikumā ir noteikta tikai neliela daļa no subjektīvo civiltiesību aizsardzības līdzekļiem un būtu lietderīgi Civiltiesību modernizācijas kontekstā tajā nostiprināt arī izskatītos civiltiesību aizsardzības līdzekļus.

Tā kā subjektīvo civiltiesību aizsardzības efektivitāte ir cieši saistīta ar pārkāpuma raksturu, būtu aktuāli izstrādāt kritējus aizsardzības līdzekļu izvēlei.

Izmantoto avotu saraksts

1. Анненков К. Система русского гражданского права. Том третий. Права обязательственные. // Санкт-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1901, 491 с.
2. Катков М. Понятие права удержания в римском праве // Киев: Тип. И. Чоколова, 1910, 185 с.
3. Сарбаш С. Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств // М.: Статут, 1998, 258 с.
4. Матвеев И. Правовая природа недействительных сделок // М.: Издательство «Юрлитинформ», 2004
5. Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательства // М.: «Статут», 2002, 222 с.
6. Свердлов Г.А., Страунинг Э.Л. Защита и самозащита гражданских прав: Учебное пособие // М.: «Лекс-Книга», 2002, 208 с.
7. Рожкова М.А. Средства и способы правовой защиты сторон коммерческого спора // М.: Волтерс Клувер, 2006, 393 с.
8. Вавилин Е.В. Осуществление и защита гражданских прав // М.: Волтерс Клувер, 2009, 203 с.
9. Вершинин А.П. Выбор способа защиты гражданских прав // СПб.: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2000, 384 с.
10. Павлов А.А. Принуждение к исполнению обязанности в натуре как способ защиты гражданских прав // СПб.: Юридический центр Пресс, 2001, 203 с.
11. Костюк В.Д. Нематериальные блага: защита чести, достоинства и деловой репутации // М.: Норма, 2002, 407 с.
12. Менглиев Р.Ш. Защита прав владения // Душанбе: Конуният, 2002, 171 с.
13. Попова С.В. Защита прав предпринимателей по российскому и германскому праву / Дисс. канд. юрид. наук // Ставрополь, 2006, 174 с.
14. Монгуш Б.К. Средства защиты гражданских прав / Дисс. канд. юрид. наук // Саратов, 2012, 176 с.
15. Зиновьева О.П. Самозащита гражданских прав в законодательстве России / Дисс. канд. юрид. наук / Ростов, 2006, 166 с.
16. Вавилин Е.В. Механизм осуществления гражданских прав и исполнения обязанностей / Автореф. дисс. канд. юрид. наук // М., 2009, 54 с.
17. Лебедев С.И. Самозащита в гражданском праве России / Дисс. канд. юрид. наук // М., 2010, 184 с.
18. Гимазова Э.Н. Гражданско-правовые средства обеспечения третейской защиты субъективных гражданских прав / Автореф. Дисс. канд. юрид. наук // Казань, 2007, 24 с.
19. Микшис Д.В. Самозащита в гражданском праве России / Автореф. дисс. канд. юрид. наук // Тюмень, 2006

20. Маслова М.Г. Защита субъективных прав граждан: вопросы истории и теории / Автореф. дисс. канд. юрид. наук // Волгоград, 2007
21. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав // М.: «Статут», 2000, 411 с.
22. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения / Издание 2-е, испр. // М.: «Статут», 1999, 848 с.
23. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. Очерк теории // М.: Юридическая литература, 1976, 215 с.
24. Белов В.А. Гражданское право: Общая и Особенная части: Учебник // М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2003, 960 с.
25. Гражданское право. Учебник / Часть I. Под ред. Ю.К.Толстого, А.П.Сергеева // М.: Издательство ТЕИС, 1996, 552 с.
26. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка // М.: Издательство «Азъ», 1993, 955 с.
27. Алексеев С.С. Общая теория права. Т.1. // М.: Юридическая литература, 1981, 360 с.
28. Малеин Н.С. Охрана прав личности советским законодательством. // М.: Наука, 1985, 166 с.
29. Матузов Н.И. Правовая система и личность. // Саратов: Издательство Саратовского ун-та, 1987, 294 с.
30. Civillikums. Latvijas Republikas likums, pieņemts 1937.gada 28. janvārī, stājās spēkā 01.09.1992. // Valdības Vēstnesis, 41., 20.02.1937., ar grozījumiem līdz 01.07.2014.
31. Долинская В.В. Предпринимательское право // М.: Издательский центр «Академия»; Мастерство, 2002, 192 с.
32. Принципы международных коммерческих договоров УНИДРУА 2010 / пер. с англ. А.С. Комарова. // М.: Статут, 2013, 758 с. См. также: <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/translations/blackletter2010-russian.pdf>
33. Красавчиков О.А. Ответственность, меры защиты и санкции в советском гражданском праве / Красавчиков О.А. Категории науки гражданского права. Избранные труды: В 2 т., Т.2. // М.: Статут, 2005.
34. Слесарев В.Л. Экономические санкции в советском гражданском праве // Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1989, 192 с.
35. Белов В. Гражданское право: Общая часть // М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2002, 639 с.
36. Мейер Д.И. Русское гражданское право / По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. // М.: «Статут», 2000.
37. Иоффе О.С. Советское гражданское право / Иоффе О.С. Избранные труды: В 4 т. Т.II. // СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004, 511 с.
38. Гурвич М.А. Право на иск / ред. Клейман А. Ф. // М.-Л.: Издательство АН СССР, 1949, 215 с.
39. Кархалев Д. Н. Соотношение мер защиты и мер ответственности в гражданском праве России / Автореф. дисс. канд. юрид. наук // Москва, 2003.
40. Синайский В.И. Русское гражданское право // М.: «Статут», 2002, 638 с.
41. Гражданское право: В 4 т. Том I. Общая часть. Учебник / Отв. ред. Е.А. Суханов, 3-е изд., перераб. и доп. // М.: Волтерс Клувер, 2006, 720 с.
42. Гражданское право. В 2-х частях. Часть первая: Учебник / Отв. ред. В.П. Мозолин, А.И. Масляев. // М.: Юристъ, 2005, 719 с.
43. Мейер Д.И. Русское гражданское право. В 2-х частях. По испр. и доп. 8-му изд. 1902. Изд. 3. // М.: «Статут», 2003, 831 с.
44. Басин Ю.Г. Основы гражданского законодательства о защите субъективных гражданских прав // Проблемы применения Основ гражданского законодательства и Основ гражданского судопроизводства СССР и союзных республик: сб. материалов. Саратов, 1971.
45. Стремоухов А.В. Человек и его правовая защита. Теоретические проблемы // СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт МВД России, 1996.

46. Советское гражданское право. Учебник. В 2-х томах. Т.1 / Под ред. О.А Красавчикова. 3-е изд., испр. и доп. // М.: Высшая школа, 1985, 544 с.
47. Латыпов Д.И. Признание права как способ защиты гражданских прав / Автореф. дис. канд. юрид. наук // Пермь, 2010.
48. Двигун М.А. Признание недействительным акта государственного органа или органа местного самоуправления как способ защиты гражданских прав / Автореф. Дис. канд. юрид. наук // Абакан, 2008.

References

1. Annenkov K. Russian civil law system. Book Three. Mandatory Rights // St. Petersburg: Print. MM Stasyulevich, 1901, 491 p.
2. Katkov M.M. The concept of retention rights in Roman law // Kiev, Print. I.I. Chokolova 1910, 185.p.
3. Sarbash S.V. The lien as a way to enforce the obligations // M.: Statute, 1998, 258 p.
4. Matveev I.V. The Legal nature of invalid transactions // M.: Pub. «JURLITINFOR», 2004
5. Gongalo B.M. The doctrine of the safety of obligations // M.: «Statute», 2002, 222 p.
6. Sverdlyk G.A. Strauning E.L., Civil rights Self-defense and Protection // M.: «LEX-KNIGA», 2002, 208 p.
7. Rozhkova M.A. Means and methods of legal protection of commercial dispute // M.: Walters Kluwer, 2006, 393 p.
8. Vavilin E.V. Implementation and protection of civil rights // M.: Wolters Kluwer, 2009, 203 p.
9. Vershinin A.P. Methods to protect civil rights // St. Petersburg: Publ. Petersburg State University, 2000, 384 p.
10. Pavlov A.A. Enforcement of obligations in kind as a way of protecting civil rights // SPb.: Legal Center Press, 2001, 203 p.
11. Kostyuk V.D. Intangible benefits: protection of honor, dignity and business reputation // M.: Norma, 2002, 407 p.
12. Mengliev R.Sh. Protection of the ownerships rights // Dushanbe: Konuniyat. 2002, 171 p.
13. Popov S.V. Protecting the rights of entrepreneurs in the Russian and German law / Diss. cand. of jurid. Sciences // Stavropol, 2006, 174 p.
14. Mongush B. Means of protection of civil rights / Diss. cand. of jurid. sciences // Saratov, 2012, 176p.
15. Zinoviev O.P. Self-defense of civil rights legislation in Russia / Diss. cand. of jurid. sciences // Rostov on Don, 2006, 166 p.
16. Vavilin E.V. The mechanism of the realization of civil rights and duties / Abstract diss. cand. of jurid. Sciences // M., 2009, 54 p.
17. Lebedev S.I. Self-defense in the civil law of Russia / Diss. cand. of jurid. sciences // M., 2010, 184p.
18. Gimazova E.N. Civil remedies to ensure protection of subjective arbitration civil rights/ Abstract. Diss. can. of jurid. sciences // Kazan, 2007, 24 p.
19. Mikshys D.V. Self-defense in the civil law of Russia / Abstract. diss. cand. jurid. sciences // Tyumen, 2006.
20. Maslov M.G. Protection of civil rights: the history and theory / Abstract. diss. cand. jurid. Sciences // Volgograd, 2007.
21. Gribanov V.P. The limits of the exercise and protection of civil rights / Gribanov V.P. Implementation and protection of civil rights // M.: «Statute», 2000, 411 p.
22. Braginsky M.I., Vitryansky V.V. Contract law. Book One: General Provisions: Print. 2, Corr. // M.: «Statute», 1999, 848 p.

23. Bratus S.N., Legal responsibility and legitimacy. Outline of the Theory // M: Legal Literature, 1976. 215 p.
24. Belov V.A. Civil Law: General and Special Parts: Textbook // M: «CentrJurInfoR», 2003, 960 p.
25. Civil law. Part I. Textbook / Ed. Tolstoy Y.K., Sergeeva A.P. // M: Publ. TEIS, 1996, 552 p.
26. Ozhegov S.I., Dictionary of Russian language // M: Publ. «Az», 1993, 955 p.
27. Alekseev S.S. Theory of Law. B.1. // M: Legal Literature, 1981, 360 p.
28. Malein N.S. Protection of individual rights in Soviet legislation // M: Nauka, 1985, 166 p.
29. Matuzov N.I. The legal systems and personality // Saratov: Saratov University Press, 1987, 294 p.
30. Civil Law. Law of Republic of Latvia / adopted on 28.01.1937., entered into force on 01.09.1992. // Government Gazette Nr. 41, 02.20.1937. (with amendments to 01.07.2014.).
31. Dolinskaya V.V., Business law // M: Publ.center «Academy», 2002, 192 p.
32. Principles of International Commercial Contracts UNIDROIT 2010 / transl. from English. AS Komarov.// M: Statute, 2013, 758 p. (see also: <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/translations/blackletter2010-russian.pdf>)
33. Krasavchikov O.A. Responsibility, protection measures and sanctions in the Soviet civil law / Krasavchikov O.A. Science of civil law. Selected works: In book 2 // M: Statut 2005, 268 p.
34. Slesarev V.L. Economic sanctions in the Soviet civil law // Krasnoyarsk University, 1989, 192 p.
35. Belov V.A. Civil law: Overview: Textbook // M: «CentrJurInfoR» 2002, 639 p.
36. Meyer D.I. Russian civil law (in 2 books) / Corrected and added 8th publ.1902 // M: «Statute», 2000.
37. Ioffe O.S., Soviet civil law / Ioffe O.S., Selected works: In 4 books. B.II. // SPb: «Press Law Center», 2004, 511 p.
38. Gurvich M.A. Right to action // M.-L.: Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 1949, 215 p.
39. Karhalev D.N. Value protection measures and measures of liability in civil law of Russia / Abstract of diss. kand. jurid. Sciences // Moscow, 2003.
40. Sinaisky V.I. Russian civil law // M: «Statute», 2002, 638 p.
41. Civil law: In 4 b., Book I. General: Textbook / Sukhanov E.A., 3rd publ. revised. and add. // M: Wolters Kluwer, 2006, 720 p.
42. Civil law. In 2 parts. Part One: Textbook / Ed. Ed. VP Mozolin, Al Maslyayev // M: Jurist, 2005, 719p.
43. Meyer D.I. Russian civil law. In 2 parts / Corr. and add. 8th publ.1902. Publ. 3. // M: «Statute», 2003. 831 p.
44. Basin J.G. Fundamentals of Civil Legislation for the Protection of the subjective civil rights / Problems of application Principles of Civil Law and the Principles of Civil law proceedings of the USSR and the Union Republics: coll.materials // Saratov, 1971.
45. Stremoukhov A.V. Man and his legal defense. Theoretical problems // St. Petersburg: Petersburg Law Institute of the Russian Interior Ministry, 1996.
46. The Soviet civil law. Textbook. In 2books. B.1 / Publ. Krasavchikova O.A. 3rd publ.,corr. and add. // M.: Higher School, 1985, 544 p.
47. Latypov D.I. Recognition of the right as a way of protecting civil rights / Author. dis. Cand. jurid. Sciences / Perm, 2010.
48. Dvigun M.A. Repeal act of a state agency or local government as a way of protecting civil rights / Author. dis. kand. jurid. sciences // Abakan, 2008.